

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КРИМУ
НАПРИКІНЦІ 50-Х – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РР. ХХ СТ.

Соколов А.А.

(Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК)

Розглядається проблема впливу державної політики періоду правління М. С. Хрущова і громадськості на організацію охорони та використання пам'яток історії та культури Криму.

Охорона і використання пам'яток історії та культури являє собою явище, зумовлене багатьма об'єктивними факторами. Важливу роль серед них займає вплив чинного політичного курсу державного уряду. Яскравим прикладом цього, на наш погляд, є епоха правління першого секретаря ЦК КПРС Микити Сергійовича Хрущова.

Зі здобуттям Україною незалежності проблема регулювання питань збереження і використання об'єктів культурної спадщини визнана одним з пріоритетних завдань держави. Вивчення історії охорони пам'яток займає значне місце в працях вітчизняних дослідників. Серед останніх робіт - дисертаційні дослідження Г. О. Андрес [1], О. Ю. Манаєва [2], О. В. Приня [3], О. М. Присяжнюка [4], О. В. Хлівнюка [5], монографії та статті А. А. Непомнящего [6], Н. В. Кармазіної [7] та ін.

Однак період кінця 50-х – початку 60-х рр. у кримознавчій літературі досі не був предметом спеціального дослідження. Його вивчення представляє великий науковий інтерес для реконструкції історії справи збереження пам'ятників у Криму.

Період правління М. С. Хрущова в літературі прийнято оцінювати неоднозначно. З одного боку, розвінчування культу особи Й. В. Сталіна на ХХ

з'їзді КПРС, сприяло зростанню громадської ініціативи, створенню різних творчих спілок, громадських організацій [8, с. 65]. З іншого боку, спостерігалось повернення до нігілістичного відношення до культурної спадщини, декларативність і волюнтаристський характер рішень, що приймались. Особливо це проявилось на кінці 50-х початку 60-х років ХХ століття [9, с. 88].

З утворенням у 1953 р. Міністерства культури СРСР і аналогічних Міністерств союзних республік почала змінюватися і державна система охорони пам'ятників. Тепер уся діяльність з охорони пам'ятників зосереджувалась в цих Міністерствах, вони ж здійснювали керівництво та контроль за заходами по збереженню пам'ятників у масштабах країни через Управління образотворчих мистецтв і охорони пам'ятників історії та культури. У тому ж році після утворення Міністерства культури СРСР було створено Міністерство культури УРСР, в структурі якого було Управління по справах музеїв та охорони пам'яток, яке здійснювало координацію всією роботою по збереженню пам'ятників. Керівництво охороною пам'ятників дане відомство здійснювало централізовано, в областях – через обласні управління культури

ри, в районах і містах – через районні та міські відділи культури.

Контроль за ремонтом та реставрацією пам'ятників архітектури здійснював Державний комітет Ради Міністрів УРСР по справах будівництва (Держбуд УРСР). Однак у штаті обласних Управлінь культури, та у Відділах по справах будівництва були ліквідовані посади інспекторів з охорони пам'ятників, що одразу призвело до погіршення нагляду за охороною пам'ятників [10, с. 182].

Одним з найважливіших напрямків роботи органів охорони пам'ятників у другій половині 50-х років став облік історико-культурної спадщини. Ця діяльність регламентувалась постановою Ради Міністрів СРСР «О мерах улучшения охраны памятников культуры» 1948 р. та інструкцією «О порядке учета, регистрации, содержания и реставрации памятников архитектуры» 1949 року. Облік включав в себе: виявлення об'єктів, їх вивчення, визначення історичної та культурної цінності та підготовку наукової документації – паспорту та облікової картки. Однак, незважаючи на наявність непоганої нормативної бази, реалізація цієї роботи проходила вкрай повільно [11, с. 36 - 37].

Значним досягненням у поліпшенні державного обліку нерухомих пам'ятників стала постанова Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1956 р. «Про затвердження переліку пам'яток архітектури по Українській РСР» Список був першим державним рестром пам'яток архітектури в республіці. Список мав офіційний довідковий характер та службове призначення, пам'ятники в ньому поділялися за існу-

ючим адміністративно-територіальним поділом. Список нараховував 1513 об'єктів під охороною, до яких відносились окремі пам'ятники та історико-архітектурні ансамблі, що склалися з декількох архітектурних споруд [12].

У центрі уваги державних органів з охорони спадщини, як і раніше, були історико-революційні пам'ятники, на ряду з пам'ятниками та монументами Великої Вітчизняної війни. З середини 50-х рр. в Криму велась активна робота по їх благоустрою та реставрації. Оскільки більшість пам'яток періоду 1941 – 1944 рр. знаходилася в Севастополі та Керчі, то саме туди були спрямовані основні зусилля. У 1959 році закінчується будівництво будівлі діорами «Штурм Сапун-гори», що стала одним з центральних об'єктів всього меморіального ансамблю [13, с. 136]. До кінця 60-х рр. завершеного вигляду набуває Обеліск слави на горі Метридат у Керчі [14, с. 143].

Однак, на думку дослідників, починаючи з кінця 50-х рр. нігілістичне ставлення до пам'ятників історії та культури фактично було зведено до рангу державної політики [15, с. 38]. У зв'язку з цим, примітним стає виступ М.С. Хрущова на січневому пленумі ЦК КПРС у 1961 році, коли затрати на реставраційні роботи були оголошені «розбазарюванням народних коштів». На пленумі висловлювалися зауваження щодо практики реставраційних робіт, використання коштів не за призначенням, пропонувався перехід до більш дешевих методів реставрації. Крім того, зазначалися факти марнотратства в реставраційній справі, що виражаються у виконанні робіт по об'єктах, які не мають великої історич-

ної цінності [16, с. 601-603]. У відповідь на це почався перегляд практики реставраційних робіт у бік скорочення їх фінансування. У березні 1961 р. Держбуд УРСР дав розпорядження скоротити список пам'яток архітектури, що перебувають на державному обліку. Виконуючи цю постанову, 14 червня 1961 Рада Міністрів УРСР виключила зі списку пам'ятників 364 об'єкти. Через декілька місяців аналогічна доля спіткала ще 137 пам'ятників. Усього в УРСР з державного обліку було знято 740 пам'ятників, що становило більше однієї третини від їх загальної чисельності [17, с. 38]. Для цього у 1961 р. в Кримській області була створена спеціальна комісія, яка обстежила ряд пам'ятників архітектури. Підсумком їхньої роботи стало зняття з обліку шести пам'ятників, які на думку комісії не представляли особливої історико-культурної цінності. Серед них: вежа Генуезької фортеці в Алушті, Успенський монастир під Бахчисараєм, печерна церква Тепе-Кермен, руїни печерного міста Ескі-Кермен, і середньовічна церква Х століття у с. Затишне [18, арк. 53].

Ще одне масштабне скорочення списку пам'ятників під державною охороною було проведено у 1963 році. Відповідно до постанови від 24 серпня «Про упорядкування справи обліку й охорони пам'яток архітектури на території УРСР» під державною охороною залишалось 1346 об'єктів. У тому числі у Кримській області лише 112 пам'ятників республіканського значення. Крім того, одним з завдань, які ставилися перед органами охорони пам'ятників, було «продовжувати роботу з подальшим виявленням споруд,

які не мають значної наукової, історичної та художньої цінності чи втратили її внаслідок руйнування, і подавати Раді Міністрів УРСР пропозиції по виключенню їх з переліку пам'ятників, які знаходяться під державною охороною» [19, с. 245].

Паралельно зі скороченням державного реєстру відбувалося і зменшення фінансування ремонтно-реставраційних робіт історичних, архітектурних та інших пам'яток. Так, 14 червня 1962 Міністерство фінансів УРСР повідомило Держбуду республіки, що в поточному році на ремонтно-реставраційні роботи пам'ятників архітектури УРСР виділялося лише 160 тис. рублів, з них Кримській області – 40 тис. рублів [20, с. 39].

Проголошені політичні установи стали програмою дій для влади всіх рівнів, що проявилася в нігілістичному, утилітарному ставленні до пам'яток історії та культури. У Криму особливо великої шкоди було завдано пам'ятникам археології, що не раз піддавалися фактичному знищенню. Наприклад, колгоспом ім. В.П. Чкалова Бахчисарайського району в даний період було зруйновано 20 курганів. Аналогічна доля спіткала шість скіфських курганів у селі Піонерське Сімферопольського району, що були втрачені під час проведення будівельних робіт [21, арк. 36]. Через самовільну оранку території у 1961 р. Севастопольським лісгоспом було повністю зруйновано 14 херсонеських клерів, що перебували на державному обліку [22, арк. 46]. У Джанкойському районі з кінця 50-х рр. внаслідок оранки великих територій під багаторічні сільськогосподарські насадження почастішали випад-

ки руйнування стародавніх курганів бронзового віку та скіфської епохи [23, арк. 62].

Скорочення державного фінансування призвело до практично повного припинення консервації та реставрації археологічних пам'яток. Музеї виявилися не в змозі самостійно проводити роботу з консервації, а багаторічний досвід реставраторів виявився незабезпеченим. Внаслідок цього пам'ятки старіли та руйнувалися. Під загрозою втрати опинилися Генуезька цитадель у Гурзуфі, Східні стани і Портова вежа Судацької фортеці, окремі пам'ятники Херсонесу, Пантикапею та печерного міста Чуфут-Кале [24, арк. 57].

Треба зазначити, що на рубежі 50-х 60-х років ХХ століття справа збереження пам'яток археології зіткнулася зі ще однією проблемою – інтенсифікацією забудови міст. Поставивши завдання будівництва масового дешевого житла (так звані «хрущовки») та адміністративно-господарських будівель, уряд прагнув провести це з мінімальними затратами. Будівництво часто проходило на землях, що представляли для археологів великий науковий інтерес, без попереднього вивчення території. Особливо гостро ця проблема стала при розширенні міської забудови Севастополя, Керчі і Судака, найбільш насичених пам'ятками археології [25, арк. 50].

До середини 60-х років будівництво впритул підійшло до території Херсонеського музею і розкопок на Гераклеїському півострові. У більшості випадків роботи проводилися без узгодження з археологами, що призводило до масового знищення пам'ятників. До того ж нові райони фактично не отримали

виходу до моря, тому почалось посилене використання території музею під пляж [26, арк. 28].

Іншою відмінною рисою даного періоду стало погіршення взаємин радянського уряду та православної церкви. Історія «хрущовських гонінь» на релігійні організації в СРСР представлена в численних монографіях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Антицерковна кампанія, у супроводі з потужним пропагандистським натиском в Криму розгорталась паралельно та поетапно в декількох напрямках. Зневага до культових об'єктів не раз призводила до їх знищення [27, с. 89]. Одним з прикладів такої політики стали руїни Володимирського собору в Херсонесі.

На думку влади Собор, що постраждав під час оборони Севастополя 1941 - 1942 рр., не представляв історико-архітектурного значення. У другій половині 50-х рр. Міністерство культури УРСР дало дозвіл на демонтаж будівлі собору в умовах обов'язкового збереження храму ІХ століття, що знаходився всередині [28, арк. 60]. Внаслідок безгосподарності в 1959 р. відбулось руйнування фронтона північного фасаду собору [29, с. 130]. У січні 1961 р. спеціальна комісія досліджувала руїни і зробила висновок, що собор не підлягає відновленню, а його залишки повинні бути розібрані [30, арк. 1].

Чимало культових будівель використовувалося в господарських цілях, що так само призводило до їх руйнування. Так в Євпаторії в караїмських кенасах з 1959 р. розташовувався дитсадок, а в храмі Св. Іллі діяв спортивний зал [31, с. 142]. У Володимирському соборі [32, с. 61] та Петропавлівському соборі Севастополя місцева влада

розмістила, непродуктивний склад та будинок культури [33, с. 26]. Нижній храм Покровського собору було вирішено передати на потреби державного архіву, а верхній став спортзалом. [34, арк. 83]. Аналогічна доля спіткала Покровський собор в Судаку, що був передан середній школі для організації в ньому Палацу піонерів [35, с. 129].

Ситуація, що склалася зі справою охорони пам'ятників в країні, викликала невдоволення відомих учених, діячів культури та мистецтва. У колективному листі академіків АН УРСР І. Г. Петровського і Б. А. Рибаківа, академіка Академії мистецтв УРСР О. В. Лаптева, доктора історичних наук Н. Н. Вороніна, письменників Л. О. Леонова та В. Н. Солоухіна, відісланому 3 лютого 1962 на ім'я секретаря ЦК КПРС Л. Іллічова, висловлювався ряд критичних зауважень та пропозицій щодо їх вирішення. Автори листа звертали увагу вищого керівництва країни на погіршення становища у справі охорони пам'ятників, на нігілізм до культурної спадщини, що панував у пресі, чому сприяло, на їхню думку: «неправильне розуміння й низка авторитетних виступів». Вихід з положення пропонувалося шукати в необхідності вдосконалення законодавчої бази; створенні єдиної системи охорони пам'яток в країні; розширенні науково-дослідної та просвітницької роботи; створенні Всесоюзного добровільного товариства охорони пам'яток історії та культури [36, с. 12].

Під впливом представників науки та творчості влада вживає ряд важливих дій, спрямованих на підключення широкої громадськості до справи збереження та пропаганди пам'ятників.

18 грудня 1962 Міністерство культури УРСР затвердило «Положення про Громадського інспектора музеїв і про охорону пам'яток культури». До його безпосередніх обов'язків входило: проведення обстежень пам'яток історії та культури; контроль за виконанням законодавчих і нормативних актів з питань їх охорони; внесення на розгляд державних органів пропозицій щодо збереження історико-культурної спадщини; об'єднання краєзнавців навколо вирішення проблем збереження пам'яток історії та культури [37, с. 415-416].

Ще одним урядовим рішенням, спрямованим на участь громадськості у справі збереження культурної спадщини, був указ міністра культури УРСР від 19 грудня 1962 р. «Про участь музеїв в охороні і популяризації пам'яток Історії, археології та мистецтва», в якому підкреслювалась необхідність «усіляко підтримувати ініціативу місцевої громадськості по Збереженню в належному стані пам'яток культури ». Даний указ також позначав базові музейні організації, відповідальні за виконання такої роботи. У Кримській області цей обов'язок був покладений на Кримський обласний краєзнавчий музей [38, с. 412-414].

Активізація громадської участі в охороні пам'яток, дозволила провести масштабну паспортизацію пам'яток історії, археології та мистецтва на території України. 10 жовтня 1963 був виданий відповідний указ Міністерства культури УРСР «Про порядок проведення реєстрації й паспортизації пам'яток Історії, археології та мистецтва». Даний документ зазначав, що подібні заходи повинні проводитися

на основі глибокого аналізу детально вивчених джерел і літератури [39, с. 186-188]. З метою проведення паспортизації пам'яток у Кримській області розпорядженням облвиконкому від 25 жовтня 1963 створюються обласні та районні комісії, які діяли до 10 квітня 1964 року. Одним з напрямків діяльності комісій було шефство трудових колективів над історико-культурними пам'ятниками, здійснення пошукових і дослідницьких робіт. Однак, через гостру нестачу кваліфікованих кадрів, роботи проводилися на низькому рівні і були мало результативні.

Пошукових форм роботи по збереженню пам'яток сприяв появі в СРСР товариств охорони пам'яток історії та культури. Першими в Криму, спробу залучити широкі верстви громадськості до справи охорони пам'яток, зробила влада Севастополя. Для цього в 1960 р., з ініціативи міського комітету КПУ, спеціальним рішенням Міськвиконкому був створений Організаційний комітет (далі – Оргкомітет) Добровільного товариства охорони пам'яток історії та культури, у складі 45 чоловік [40, арк. 11].

Головою Оргкомітету був обраний Петро Михайлович Рогачов (1920-2006 рр.). Громадську діяльність він поєднував з науковою і адміністративною роботою. З 1961 по 1965 рр. Петро Михайлович працював директором Севастопольського екскурсійного бюро. За ці роки при його безпосередній участі були розроблені понад 30 екскурсійних маршрутів по місту і його околицях. Протягом сімнадцяти років (1965-1982 рр.) П. М. Рогачов був директором Музею героїчної оборони і звільнення Севастополя. З його

ім'ям пов'язують період бурхливого розвитку музею. У 1967 р. він став ініціатором створення Музею севастопольського підпілля. З 1989 по 1995 рік Петро Михайлович очолював наукову редакцію «Книги Пам'яті міста-героя Севастополя» [41, с. 96].

У складі Оргкомітету діяли три постійні комісії: 1) організаційна (голова Г. В. Осипов), 2) сприяння виявленню, обліку, охороні та утриманню пам'яток (А. І. Малов), 3) пропаганди пам'яток (Г. І. Бессонов) [42, с. 3].

У 1963 році Оргкомітетом був розроблений та рішенням Міськвиконкому затверджений тимчасовий Статут, що визначав загальні положення, завдання, склад і організаційну побудову Товариства. Керуючись Статутом на підприємствах, будівництвах, в установах, у навчальних закладах, на кораблях та військових частинах проводилася робота по створенню первинних організацій і залученню до Товариства колективних членів [43, арк. 11].

В якості пріоритетного напрямку роботи Оргкомітет, на засіданні 3 вересні 1963 р., визначив наукову паспортизацію пам'яток історії за сприяння Управління культури Севастополя. Результатом цієї роботи стало складання паспортів 267 пам'яток [44, л. 3].

Силами членів Оргкомітету, спільно з працівниками Севастопольського екскурсійного бюро, музеїв, представників військово-морського флоту, депутатів міської Ради у вересні 1962 та березні 1963 рр. проводилися рейди перевірки стану пам'ятників і організація шефства над ними. У всіх випадках були складені акти з детальним описом необхідних заходів з благоустрою.

Матеріали рейдів частково були опубліковані в пресі [45, арк. 9].

Об'єктами уваги першого рейду стали печерне місто Інкерман з руїнами однойменного православного монастиря та середньовічної фортеці Каламіта. У той час, пам'ятники ніким не охоронялися і були занедбаними. Про необхідність їх благоустрою та постанови на державний облік голова Оргкомітету клопотав перед владою міста. Як головний аргумент на користь цього Рогачов приводив можливість використання пам'ятників у туризмі та екскурсіях. За пропозицією правління Товариства постановою Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1963 комплекс оборонних споруд середньовічної фортеці Чембало було включено до списку пам'ятників архітектури республіканського значення [46, арк. 15].

У другому рейді інспектори оглянули берегові батареї часів Кримської і Другої світової війн. Детально оцінивши їх стан, Оргкомітет рекомендував закріпити пам'ятники за військовими частинами Чорноморського флоту як за шефствующими організаціями [47, арк. 2-8]. Підсумовуючи перші роки становлення Товариства, П. М. Рогачов повідомляв: «Я прошу мати на увазі, що ми переживаємо організаційний період і тому, природньо, поки що зробили менше, ніж належить зробити» [48, арк. 13].

Таким чином, охорона культурної спадщини Криму в кінці 50-х першої половині 60-х рр. перебувала у безпосередній залежності від політичних постанов, проголошених вищим керівництвом країни. Позитивні з точки зору охорони пам'ятників постано-

ви, що вийшли в другій половині 50-х рр. насправді були далекі від абсолютного виконання. Пам'ятники знімалися з обліку, використовувалися для господарських цілей, перебудовувалися, руйнувалися, скорочувалось державне фінансування реставраційних робіт. Спостерігалось протиріччя прогресивних і нігілістичних напрямків у питаннях збереження культурної спадщини. Під впливом відомих наукових і громадських діячів, влада УРСР приймає ряд важливих рішень, націлених на залучення широких верств населення до вирішення проблем охорони пам'ятників історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / автореф. дис... канд. іст. наук / 26.00.05.– Музеєзнавство. Пам'яткознавство / НАН України; Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2010.– 20 с.
2. Манаєв О. Ю. Охорона та використання пам'яток історії та культури в Автономній Республіці Крим (1991–2006 рр.): Дис ... канд. іст. наук: / 26.00.05.– Музеєзнавство. Пам'яткознавство.– К., 2009.– 179 с.
3. Принь О. В. Становлення і розвиток державної системи охорони культурної спадщини у Донбасі (1945–1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук / 26.00.05.– Музеєзнавство. Пам'яткознавство / НАН України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2009.– 245 с.
4. Присяжнюк О. М. Становлення і розвиток системи охорони культурної спадщини Одеської області (1944–2009 рр.) / автореф. дис... канд. іст. наук: 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство / НАН

- України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства.– К., 2010.– 20 с.
5. Хливнюк А. В. Охрана и изучение памятников истории и культуры в Крымской АССР : Исследования и документы / Авт.-сост. А. В. Хливнюк; Под ред. А. А. Непомнящего.– Симферополь: СГТ, 2008.– 240 с.– (Биобиблиография кримведения, Вып. 11).
  6. Непомнящий А. А. Деятельность священнослужителей по изучению и охране памятников древности в Крыму (XIX – начало XX века) // Церковные древности : Сб. мат.-лов III Межд. конф. «Церковная археология: Литургическое устройство храмов и вопросы истории христианского богослужения» (Севастополь, 2003).– Симферополь: Универсум, 2005.– С. 103–140.
  7. Кармазіна Н. В. Нариси розвитку історичного краєзнавства в Криму (1954–1991 рр.) / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського; За ред. А. А. Непомнящего.– Симферополь, 2005.– 177 с.– (Биобиблиография кримведения; Вып. 4).
  8. Ярринг Г. Н. Хрущев и его падение // Международная жизнь.– 1991.– № 2.– С. 63–71.
  9. Полякова. М. А. Охрана культурного наследия России : учеб. пособие для вузов / Сост. М. А. Полякова.– М., 2005.– 271 с.
  10. Акуленко В. І. Охрана пам'яток культури в Україні / В. І. Акуленко.– К.: Вища школа, 1991.– 274 с.
  11. Сергеев А. П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А.П. Сергеев.– Л., 1990.– 192 с.
  12. Пам'ятники архітектури УРСР, що перебувають під державною охороною : список.– К.: Держбудвидав, 1956 р.– 111 с.
  13. Зайцев А. К. Мемориальные ансамбли в городах-героях / А. К. Зайцев.– М., 1985.– 208 с.
  14. Там же.
  15. Кармазіна Н. В. Нариси розвитку історичного краєзнавства в Криму (1954–1991 рр.) / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського; За ред. А. А. Непомнящего.– Симферополь, 2005.– 177 с.– (Биобиблиография кримведения; Вып. 4).
  16. Пленум ЦК КПСС (10–18 января 1961 г.) : Стенографический отчет.– М., 1961.– 648 с.
  17. Кармазіна Н. В. Вказ. соч.
  18. Державний архів в Автономній республіці Крим (далі – ДААРК), ф. Р-3385, оп. 1, спр. 575.
  19. Законодавство про пам'ятники історії та культури : Зб. нормативних актів / Під ред. О. Н. Якіменка.– К., 1970.– 436 с.
  20. Кармазіна Н. В. Вказ. соч.
  21. ДААРК, ф. Р-4584, оп. 1, спр. 1.
  22. Національний заповідник «Херсонес Таврійський», науковий архів (далі – НЗХТ НА), д. 1107.
  23. ДААРК, ф. Р-1051, оп. 9, спр. 95.
  24. НЗХТ НА, спр. 1216.
  25. Державний архів міста Севастополя (далі – ДАМС), ф. Р – 504, оп. 1, спр. 38.
  26. НЗХТ НА, спр. 1678.
  27. Полякова М. А. Вказ. соч.
  28. НЗХТ НА, спр. 1024.
  29. Марченко Л. В., Бабинов Ю. А. Роль Херсонесского музея в сохранении и восстановлении собора Святого Владимира // Взаимоотношения религиозных конфессий в многоукладном регионе: Сб. научн. трудов.– Севастополь, 2001.– С. 128–132.
  30. НЗХТ НА, спр. 1488.
  31. Кутайсов В. Л., Кутайсова М. В. Евпатория: Древний мир, Средние века, Новое время / Под ред. В. Л. Кутайсова, М. В. Кутайсовой.– К., 2007.– 284 с.
  32. Собор Святого равноапостольного князя Владимира–усыпальница выдающихся адмиралов Российской императорского флота / Ред.-сост. М. П. Апошанская.– Симферополь, 2004.– 336 с.
  33. Севастопольское благочиние: Справочник-путеводитель. – Севастополь, 1997.– 232 с.
  34. ДАМС, ф. Р – 79. оп. 1, спр. 861.

35. Литвинова Е. М. Крым: православные святые: путеводитель / Сост. Е. М. Литвинова. – Симферополь, 2003. – 384 с.
36. Войналович В. А. Вказ. соч.
37. Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. нормативних актів / Під ред. О. Н. Якіменка. – К., 1970. – 436 с.
38. Там само. – С. 412–414.
39. Там само. – С. 186–188.
40. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 9.
41. История Севастополя в лицах: военные и гражданские руководители города и флотов. К 225-й годовщине со дня основания города [Текст] / И. И. Куликов, В. П. Кот, В. В. Крестьянников, С. И. Кулик, А. А. Скрипниченко, К. М. Терещук, А. А. Фесенко. – Севастополь, 2008. – 496 с.
42. Рогачев П. М. Памятникам культуры – хозяйский глаз // Слава Севастополя. – 1963. – 1. фев. – С. 3.
43. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 9.
44. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 7.
45. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 9.
46. НЗХТ НА, спр. 2114.
47. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 3.
48. ДАМС, ф. Р – 504, оп. 1, спр. 6.

Соколов А.А. Охрана памятников истории и культуры Крыма в конце 50-х – первой половине 60-х гг. XX века. Рассматривается проблема влияния государственной политики периода правления Н. С. Хрущева и общественности на организацию охраны и использования памятников истории и культуры Крыма.

Sokolov A.A. Protection and use of historical and cultural monuments of the Crimea in the late 50s – the first half of the 60s XX century. The article reviews the problem of Khrushchev's state policy and wide public affecting on the preservation and the use of Crimean historical and cultural heritage.

УДК 351.852:94(477):908,,1920”

ЛУГАНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ МУЗЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ МУЗЕЙНІЙ МЕРЕЖІ ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

Принь М.О.

(Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОPIК)

У статті розглянуто маловідому сторінку становленню музейної мережі регіону – історію створення та діяльності одного з перших радянських музеїв України Луганського культурного музею.

Огляд історіографії музейної справи на Луганщині та Донеччині в повному обсязі ще не розроблявся. Існують окремі публікації про історію місцевих музеїв у роботах І.М. Ключневої, Т. М. Клочко, Н. М. Радченко, І.В. Загороднюк та ін.

Метою публікації є висвітлення історії діяльності Луганського культурного

музею на основі введення нових архівних джерел, що дозволяє розкрити раніше невідомі сторінки музейної справи на Луганщині у 20-ті роки ХХ століття.

Після проведення кропіткого архівного пошуку у центральних та місцевих архівах, джерельного аналізу наукової літератури та періодичної преси з музейної та пам'яткоохоронної робо-